

Zdeněk MĚŘÍNSKÝ, *Morava na úsvitě dějin*, Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, Brno 2011 (= *Vlastivěda moravská. Země a lid 4*)

655 s., ISBN 9-788072-750887

Řada „Země a lid“ *Vlastivědy moravské*, jejíž vydávání zahájil Josef Válka svazkem věnovaným středověku, slibovala po takřka sto letech syntetický náhled na dějiny Moravy jako země. Mezi svazkem věnovaným pravěku a Válkovým dílem sice nezela velká propast, neboť i on věnoval pozornost „Staré Moravě“, avšak prostor, který jí mohl v celkovém rozsahu své hutné knihy věnovat, nebyl příliš velký. I proto se tato dějinná kapitola, veřejností nahlížená jako nejslavnější v moravské historii, jevila jako lákavý předmět obsáhlejší samostatné práce. Tuto výzvu přijal archeolog Zdeněk Měřínský.

Měřínského neobyčejně obsírný výklad (knih se rozsahem vyrovná dvěma Válkovým svazkům o středověké a raně novověké Moravě) těžší z autorových předchozích prací „České země od příchodu Slovanů“ (nakladatelství Libri), na rozdíl od nich však disponuje poznámkovým aparátem. Podobně jako uvedené svazky předřazuje autor výkladům o Velké Moravě přehled vývoje od příchodu Slovanů, a to jak v oblasti historické, tak z hlediska proměn hmotné kultury (s. 1-196). Následně je rovnoměrná pozornost věnována formování mojžírovského knížectví (197-290), moravskému křesťanství (291-400), otázkám hmotné kultury (401-495) a konečně problému Svatoplukovy Velké Moravy a jejího zániku na počátku 10. století (496-621).

Autor se vždy snaží konfrontovat svědectví písemných pramenů, archeologie, případně jazykovědy, což je nepochybně pozitivním rysem textu. Měřínský podává vyčerpávající úvody i do celé řady dílčích otázek a kniha tím získává přidruženou kvalitu jakéhosi průvodce či příručky, kde lze rychle nalistovat příslušné téma a získat po přečtení několika stran hutný úvod do dané problematiky. Nevýhodou tohoto přístupu však na druhé straně je, že se za autorovými dílčími úvahami neskrývá celistvý koncept, který by vedl k syntéze srovnatelné s Válkovou či nověji Vavřínkovou.

Zároveň kniha nenabízí ani skutečně vyčerpávající analytický aparát, který dále budeme hledat v pracích Dušana Třeštíka, nehledě na to, že valný díl odkazů na literaturu představují autocitace. Naopak kladem práce je jistá ostražitost, s níž autor přistupuje k většině závěrů, včetně svých vlastních, a znovu nás tak upomíná na fakt, že o raném středověku toho s úplnou jistotou nikdy mnoho znát nebudeme.

Knihou není prosta drobných omylů a zjednodušení. Autor například hovoří o tom, že chorobopisové byli svěceni samotným diecézním biskupem (315), což je spíše stanoviskem doby, kdy již začala tato instituce upadat a byla snaha ji z církevního života vytěsnit. Na jiném místě sice autor vyzdvihuje, že misionáři z dalmatského prostředí bezpochyby neměli problémy s domácím jazykem; znalost domácích jazyků však lze předpokládat u misionářů obecně, neboť kázání vždy probíhala v domácím jazyce, respektive prameny jenom výjimečně zmiňují, že byla překládána. Konečně i Měřínského shrnutí Konstantinova života přebírá legendistická topoi, aniž by byly reflektovány např. výsledky práce Vladimíra Vavříka, které výtečně demaskují strategii jejich autora.

Byť kniha kvůli absenci syntetické linky nemožňuje kontinuální čtení, nabízí celou řadu cenných kritických postřehů a zejména pro archeologa je užitečným shrnutím výsledků staršího bádání. Proto si jistě nejen najde cestu do knihovničky zájemců o raně středověké dějiny, ale i poskytne příhodnou oporu studentům kurzů „slovanské archeologie“.

DAVID KALHOUS

Ferdinand ULIČNÝ, *Dejiny Slovenska v 11. až 13. storočí*, Veda, Bratislava 2013

568 s., ISBN 978-80-224-1292-6

Publikácia profesora histórie na Prešovskej univerzite Ferdinanda Uličného syntetizuje doterajšie poznatky o vývoji územia, spoločnosti a mocenských štruktúr na Slovensku v arpádovskom období Uhorského kráľovstva. Nie je preto nepodobná svojim zameraním Chaloupeckého Starému Slovensku z roku 1923. Uličného monografia nepoukazuje na udalostné politické dejiny, ktoré by boli podané typicky naračným spôsobom, ako ich môžeme študovať v prácach iných autorov, ale v jednotlivých kapitolách sa sústreďuje na štruktúrovanie spoločnosti a štátu podľa viacerých kritérií.

Prvé dve časti knihy vymedzujú Slovensko tohto obdobia ako územnú časť vtedajšieho Uhorska.

Ferdinand Uličný tak dodržal konvenčný prístup slovenských stredovekých dejín ako dejín územia dnešného Slovenska a obyvateľstva na ňom žijúceho. Diskutabilné však je, nakoľko sú tieto „slovenské dejiny“ skutočne obohacujúce, ak sa obmedzujeme len na letmé analógie s neslovenskými časťami Uhorska a prestávame si uvedomovať, že hraničná čiara, ktorá vznikla v roku 1918, neznamenalala pre štátne a spoločenské štruktúry vrcholného stredoveku vôbec nič. Výnimkou by v tomto ohľade mohlo predstavovať územie Nitrianskeho kniežatstva, ktorého územie by sa malo podľa názoru J. Steinhübla čiastočne prekryvať so súčasnými hranicami Slovenska. Aj táto hranica však začiatkom 12. storočia zanikla.

Tretia časť knihy sa venuje cirkevným inštitúciám, niekde omylom označeným ako svetským inštitúciám (s. 121), ktoré v skutočnosti boli cirkevnými korporáciami (inštitúciami či právnickými osobami), z ktorých niektoré mohli okrem duchovných vykonávať aj verejnoprávne (štátne?) funkcie. Ferdinand Uličný prehľadne popisuje jednotlivé typy cirkevných inštitúcií od úrovne vyššej cirkevnej správy (arcibiskupstvo, biskupstvá) po nižšie jednotky (arcidiakonáty, fary).

Od Chaloupeckého čias sa vyhľadávaným predmetom slovenskej historiografie stali dejiny osídlenia, ktoré nájdeme vo štvrtej kapitole, nasledovanej etnickým vývojom Slovákov, ktorý je vlastne rozborom termínov Slovien, Slováč, Slovan (s latinskými a inými variantmi). Sám rozbor poskytuje čitateľovi dostatočný prehľad v písomných prameňoch, avšak podstatným záverom by malo byť, že stredoveká a čiastočne ani novoveká terminológia nedokázala automaticky rozlíšiť medzi Slovanmi a Slováčmi, a že teda Slováci boli slovanskí obyvatelia severného Uhorska. Nič to však nemení na tom, že tvary Slováč a Slováci mohli u niektorých autorov byť vlastne Slovania (Kronika česká Václava Hájka z Libočan: „...a od Slovákuov Boemové pošli...“). Táto časť Uličného monografie sa preto nevenuje etnickému vývinu, ale terminologickým posunom.

Nasledujúce časti práce sú cenným zhrnutím doterajšieho bádania o vývoji jednotlivých sociálnych vrstiev, a to poddaných, duchovných, šľachty a mešťanov. Bolo by azda žiaduce si ujasniť, nakoľko používanie týchto termínov pred 13. storočím obstojí, a čo vlastne pod nimi máme na mysli. Nezabúdajme, že pred 13. storočím skupina šľachticov nebola jednotne definovaná, nemala jednotné a ustálené pomenovanie, a nemala ani zvláštny osobný status odlišný a pevne vymedzený od ostatných spoločenských vrstiev. V tomto si boli vrcholnostredovekí „šľachtici“ blízki s poddanými, ktorí z viacerých skupín vznikli až neskôr

ako obyvateľstvo, ktoré na rozdiel od šľachticov, duchovných či mešťanov nedisponovali zvláštnymi osobnými výsadami (imunitami, privilégiami). V určitom zmysle však „poddaní“ i „šľachtici“ boli povinní určitými službami a záväzkami, preto sa používanie týchto pojmov nemusí úplne vylučovať.

Ak aj existuje legitímna otázka, či používať pojmy poddaný či šľachtic pred 13. storočím, potom aplikácia pojmu mešťan pred 13. storočím, ako to robí F. Uličný, je nesprávna. Teoreticky môžeme používať pojem mesto pred 13. storočím, ak máme na mysli hradske sídla a tzv. hradská s viacerými funkciami. Tie boli v 9. storočí označované ako градъ (Život Metoda, c. 10), horšie sme však na tom v uhorskom období, keď máme k dispozícii len latinsky písané pramene. Ak sa pred 13. storočím objavuje pojem *civitas*, jeho preklad ako mesto je treba pokladať za kontroverzné. Možno ho dať do súvisu s predprivilegiálnym mestom podľa R. Marsinu, a v tomto zmysle by sme v niektorých prípadoch mohli *civitas* prekladať ako mesto. Aj tu však treba upozorniť, že vtedajšie obyvateľstvo zrejme nemalo potrebu rozlišovať hrady a mestá (je napokon charakteristické, že v juhoslovanských jazykoch sa dnes mesto označuje ako *grad*, v ruštine je to город) a že táto potreba mohla byť zaujímavá vtedy, keď sa z niektorých samosprávne celky, oddelené od hradov. Úplne však treba odmietnuť existenciu mešťanov pred 13. storočím (k tomu porovnaj J. Šedivý, *Od jobagiónov k mešťanom alebo prečo Bratislava nebola mestom už v 12. storočí*, Slovenská archivistika, 47/1, 2012, s. 88–105; Ž. Lysá, *K významu termínu civitas do konca 13. storočia*, Historia et theoria iuris 6/2, 2014, s. 36–46; Táž, *Bratislava na ceste k privilégiumu 1291*, Bratislava 2014, s. 42–63).

Azda najzaujímavejšou časťou knihy je jediná, v ktorej sa F. Uličný rozhodol vysporiadať s označením epochy 11.–13. storočia. Odmietol marxistické východiská, z ktorých mal prísť „ranofeudálny štát“, a navrhol, s odôvodnením existencie viacerých vyššie popísaných stavov (šľachta, poddaní, duchovní, mešťania), označiť toto obdobie ako stavovské. Tento záver F. Uličného je samozrejme postavený na tom, že ak existuje rozdelenie na stavy, potom existuje stavovská spoločnosť. Uličného predpoklad je síce inšpiráciou do ďalšej diskusie, no treba ho v jeho interpretácii jednoznačne odmietnuť. Stav nemôže byť stavom (v stavovskej spoločnosti) bez toho, že by existovalo jeho špeciálne právne postavenie. Do 13. storočia však nemôže byť ani reč o mestskom, šľachtickom či poddanskom práve, dá sa nanajvýš uvažovať o práve cirkevnom. Ak

preto mohli existovať cirkevné súde, rozhodne neexistovali súde mestské. F. Uličný ich existenciu nepriamo predpokladá (s. 103, 457–458), avšak to, čo v prameňoch vystupuje ako *judex* alebo *comes*, sú samozrejme úradníci štátu, resp. štátnej správy. Predpokladom existencie mestského práva by však musel byť mestský richtár, ktorý by mal možnosť súdiť autonómne na základe vlastného mestského práva. Mestské právo nemôže vzniknúť bez samosprávy.

Podotknime tiež, že sám autor správne poznamenáva, že stavovská spoločnosť zanikla v 19. storočí (s. 526), „keď v dôsledku revolučných sociálnych premien vzniká a rozvíja sa občianska spoločnosť“. Lenže čím konkrétne v 19. storočí zanikajú stavy? Odpoveď je jednoduchá: muselo prísť k rozbitiu, zrušeniu a odvolaniu stavovských privilégií, a to najmä (hoci nielen) v tzv. marcových zákonoch uhorského snemu z roku 1848. Zánik stavovskej spoločnosti v 19. storočí zrušením jednotlivých partikulárnych práv a postupným zavedením rovnosti pred zákonom znamená, že vznik stavovskej spoločnosti musel byť správaný presne opačným mechanizmom: pozitívnym alebo negatívnym právnym vymedzením jednotlivých vrstiev v spoločnosti.

Monografia F. Uličného je osviežujúcou knihou, ktorá sumarizuje doterajšie bádanie, spája dlhoročný výskum autora a prináša zaujímavé interpretácie pre populárne, no náročné arpadovské obdobie slovenských dejín. Netreba predstierať, že sa s mnohými závermi nestotožňujeme, napriek tomu pokladajme vydanie tejto knihy za významnú udalosť slovenskej medievalistiky.

MIROSLAV LYSÝ

Wojciech IWAŃCZAK, *Jan Luksemburski. Dzieje burzliwego ziwota i bohaterskiej śmierci króla Czech i hrabiego Luksemburga v 21 odstonach*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2012

381 s., ISBN 978-83-06-03333-5

Monografická studie o Janu Lucemburském je dílem u nás dobře známého polského medievalisty, který se dlouhodobě a soustavně zabývá kulturními dějinami se zvláštním zřetelom na české prostředí. Z jeho rozsáhlejších studií vyšly v českém překladu dvě knihy: *Po stopách rytířských příběhů* (2001) a *Lidé meče a modlitby* (2011).

Inklinace k vyprávěcí fresce, založená na široké znalosti středověkého písemnictví, zavedla W. Iwańczaka zcela přirozeně také k postavě krále Jana Lucemburského, jenž se již ve 14. století stal literární postavou a jehož bohatý a dramatický osud i dnes přitahuje historiky i romanopisce. Iwańczak v knize prokázal, že je rovněž působivým vyprávěčem. Jak již naznačuje podtitul knihy, autora více zajímá život a osud bytostného rytíře své doby než dějiny jeho království a vlády. Janovu osobnost představuje z různých aspektů, naznačených názvy 21 kapitol, do nichž je kniha rozvržena. Větší volnost ve vyprávění autorovi poskytuje samotný žánr díla. Kniha je určena širšímu publiku, a text tudíž nedoprovází poznámkový aparát. Nahrazuje ho pouze soupis použitých editovaných pramenů a literatury. Nezbytný doplněk tvoří rejstřík osobních jmen a geografických názvů.

Přestože si autor jako název knihy zvolil v Čechách obvyklé označení zakladatele nové dynastie – Jan Lucemburský (na rozdíl od západoevropské historiografie, která častěji užívá pojmenování Jan Český nebo Jan Slepý), problematikou „cizince“ na českém trůně se hlouběji nezabývá. Podobně nerozebírá ani u nás v širším povědomí přežívající kritiku Janova chování a vlády, upozorňuje na ni však citacemi či parafrázemi z českých vyprávěcích pramenů. Tradičně se sice opírá především o Zbraslavskou kroniku, v jejímž duchu je např. vylíčen vztah mezi Eliškou Přemyslovou a Eliškou Rejčkou, ale krále Jana většinou hodnotí s nadhledem a jeho postoje líčí s jistou lehkostí a pochopením.

V jednotlivých kapitolách najdeme v podstatě všechny důležité momenty Janova života a vlády, tak jak je známe od Šusty či Spěváčka, obohacené o některé novější pohledy historiků lucemburských, francouzských, německých i českých. Iwańczak zasazuje Janův život a panování do kontextu evropského politického dění a kulturní atmosféry první poloviny 14. století, zprostředkované především literárními památkami. Tento postup autorovi dovolil vložit do knihy i řadu informací osvětlujících některé konkrétní aspekty v souvislosti s hlavní dějovou linkou. Např. charakteristiku poutního místa Rocamadour využil nejen pro připomenutí Janovy návštěvy, ale zároveň i jako úvod k výkladu o křížových výpravách proti Litvě, podobně o úrovni medicíny 14. století hovoří v souvislosti s léčením Janovy oční choroby v Montpellieru. Velkým kladem knihy je znalost a využití středověké literární produkce, a to nejen v úzké vazbě na krále Jana.

Pro českého čtenáře je v neotřelém světle popsána Janova politika vůči Polsku a řádu